

Tekst en context als uitgangspunt van een moderne literatuurwetenschap

door

C. NEUTJENS

SITUERING VAN HET PROBLEEM

Velen verlangen van de literatuur alleen maar dat ze er door *aangegrepen worden*, anderen willen haar eerder *begrijpen*. Zonder dat men kan zeggen dat dit tegenstellingen zijn, kan men het toch zien als anders geaccentueerde grondhoudingen. Het willen *grijpen* biedt wellicht ook andere mogelijkheden dan het willen *gegrepen worden*.

Om onze greep op de literatuur te verstevigen kan men ze globaal benaderen: in één beweging van de geest, met alles wat we aan psychische capaciteiten kunnen bundelen, in één onverdeelde act die gericht is op het poëtisch verschijnsel in zijn gansheid en zijn grootheid. Het signaal van zo'n geslaagde greep is een esthetische ervaring.

Men kan ook minder *geniaal* te werk gaan, namelijk *in-genieus*. Dit betekent: schrander, vernuftig, verstandelijk. De mens doet in dat geval twee dingen: enerzijds *isoleert* hij één van zijn psychische capaciteiten zozeer hij kan, anderzijds *reduceert* hij de te vatten werkelijkheid tot een voor die specifieke capaciteit adequaat beheersbaar object. Het resultaat van zo'n vernuftige greep is wetenschap.

Om de werkelijke grondslagen te leggen van een literatuurwetenschap moet men daarom twee richtingen uit: 1. de beschrijving van de specifieke (ken-)act van het subject om van daaruit de eerste begrenzingen en mogelijkheden af te leiden en voorop te stellen; 2. de beschrijving van de reductie die het object moet ondergaan om een adequaat studieobject te zijn, en van daaruit de afleiding van een tweede reeks van mogelijkheden en begrenzingen.

In de volgende uiteenzetting zit iets van beide problemen: het is een poging om te leren zien wat het fenomeen „literatuur” wordt, wanneer men het reduceert tot een object van wetenschap. Het is ook het zoeken naar een systeem, d.w.z. naar de wegen die onze kenact kan volgen wanneer hij het object wil aftasten. Belangrijk

is hierbij niet dat het systeem het enig mogelijke zou zijn, maar eenvoudig dat het een systeem zou zijn.

TEKST

Het materieel object van de literatuurwetenschap is *de werkelijkheid in zover deze tekst geworden is*.

Het begrip „tekst” betekent hier op de eerste plaats: een afgeronde taalperformantie. Feitelijk kan daarom alles wat hier verder over de tekst gezegd wordt door veralgemening ook op „taal” toegepast worden. De term „tekst” is evenwel geschikter omdat hij niet naar een abstracte taalcompetentie, maar naar een concrete (geschreven) taalprestatie verwijst.

Dat de werkelijkheid „tekst” wordt, betekent dat ze in een vorm verschijnt waarin ze zich ten overstaan van de vóór-tekstuele situatie transcendeert. Ze wordt door ver-taling gestructureerder, organischer, harmonischer, inzichtelijker, esthetischer. Ze wordt adequater vatbaar voor de menselijke geest, begrijpbaarder, genietbaarder, ervaarbaarder.

Een eerste belangrijke consequentie van deze opvatting is dat de tekst duidelijk veel meer is dan een communicatie *over* de werkelijkheid. Hij is in principe steeds een bewerking van de werkelijkheid, zij het dan dikwijls ook maar in een onwaarneembaar minime mate.

Elke dichotomie van tekst en werkelijkheid leidt de tekststudie van bij de aanvang op een verkeerd spoor. Dit begon al met de aloude imitatie-theorie die in haar naïefste vorm uitliep op de veroordeling van de literatuur tot een spiegel van de werkelijkheid, tot een tweedehandse werkelijkheid. Dit is ook het geval bij richtingen zoals het *New Criticism*, de *Close Reading* of de *Explication de textes* die – in hun extreme vormen – de tekst isoleerden van de hele werkelijkheid waarin hij ontstond en functioneerde om hem te hanteren als een zelfstandige, totaal eigengeaarde realiteit. Uit de scheiding tussen tekst en werkelijkheid ontstond in de literatuurstudie ook het dilemma tussen intrinsieke en extrinsieke benadering, een onderscheid waarmee b.v. Wellek en Warren een zekere tijd succes hebben gehad. Eveneens het structuralisme schiet te kort wanneer het in een tekst louter taalstructuren ziet en de overgang niet maakt naar de werkelijkheidsstructuren die juist door de tekst zoveel waarneembaarder kunnen worden. Zelfs het gebruik van de nu zo in de mode zijnde semiotische en transformationeel-generatieve modellen zal op de duur nergens toe leiden indien men zich blijft beperken

tot de opvatting van de taal als een communicatiemiddel. Een groot linguïst als Jakobson komt er op die manier toe de poëzie te bepalen als „*the set towards the message as such, focus on the message for its own sake*”¹, d.w.z. dat poëzie een soort beweging van de taal naar de taal is, of – met zijn eigen terminologie – een concentratie op de tekens van de communicatie als communicatie. Het is natuurlijk waar dat de tekst, zoals nu algemeen wordt gezegd, vóór alles een linguïstisch object is, maar alles hangt ervan af wat men onder taal (linguïstisch object) verstaat. Een louter fonische, morfologische, syntactische, semantische, zelfs een stilistische analyse van de tekst, ook als deze transfrastische allures aanneemt of macrostructuren verwerkt, blijft beperkt en onbekwaam om de meest wezenlijke dimensie te vatten. Een volledige teksttheorie zoals die b.v. door T. A. van Dijk² wordt nagestreefd, kan wel de radius van de traditionele linguïstiek vergroten, maar nooit de eigenlijke zin van de tekst-werkelijkheid grijpen. Het verabsoluteren van de stelling dat de tekst een communicatie is over de werkelijkheid, het isoleren van de tekst tot een eigenstandige werkelijkheid zal tenslotte leiden tot scepticisme ten overstaan van de tekst, van de taal, van het woord als communicatiemiddel. Dit ongeloof is ten andere reeds merkbaar zowel in de creatieve literatuur (b.v. de *nouveau roman*) als in de literatuurstudie (b.v. R. Barthes³).

Wie zou gemeend hebben dat het voorgaande een pleidooi is om terug te keren naar de „Geistesgeschichte” en aanverwante richtingen, gaat opnieuw aan de kern van het probleem voorbij. Ideeën – in de gewone zin van dit woord althans – bestaan slechts in de vóór-tekstuele werkelijkheid. Dit is ook het geval met alle andere aspecten of fragmenten van de werkelijkheid die men voortdurend in de tekst heeft willen vinden: biografische feiten uit het leven van de auteur, historische omstandigheden, sociale structuren, filosofische problemen, morele vraagstukken, psychische constructies, enz. Iedereen weet hoe onvoorzichtig, hoe verkeerd het is rechtstreeks vanuit een tekst (-fragment) besluiten te trekken in verband met b.v. opvattingen van de auteur ervan. Maar inmiddels blijven zovelen het toch doen. Ideologische, psychologische, sociologische literatuurstudie is slechts mogelijk indien

1. Jakobson, R., *Linguistics and Poetics*, in: Sebeok, Th. A. (uitg.), *Style in Language*. Cambridge (Mass.), 1960, p. 356.

2. Dijk, T. A. van, *Methodologie en literatuurwetenschap. (Enkele inleidende opmerkingen)*, in: *Levende talen* 63 (1970), p. 267-286. Dezelfde gedachte is ook in andere van zijn publikaties terug te vinden of reeds gedeeltelijk uitgewerkt.

3. Barthes, R., *S/Z*, Paris, 1970, 278 p. Hoewel deze houding niet uitdrukkelijk werd geformuleerd, steekt ze m.i. impliciet achter het geheel van de in dit boek geformuleerde bedenkingen.

men de eigenheid van de tekst-geworden werkelijkheid vooraf erkent, indien men de herleiding van de tekst-geworden werkelijkheid naar de vóór-tekstuele werkelijkheid zeer nauwgezet maakt. Psychologie, sociologie, biografiek, enz. werken steeds met vóór-tekstuele werkelijkheid, kunnen materiaal halen uit de teksten, maar dan slechts na herleiding. Men zou daarom beter spreken van literaire sociologie dan van sociologische literatuurstudie, van literaire psychologie dan van psychologische literatuurstudie, enz. Behalve in één geval: wanneer men het hele verschijnsel „tekst” zelf wil zien als een vóór-tekstuele werkelijkheid tussen alle andere. En dat kan ook.

Een andere moderne richting in de literatuurwetenschap wil het verschil tussen werkelijkheid en tekst aangeven door de tekst *fictie* te noemen. Dit kan juist zijn, maar alleen wanneer deze term in zijn oorspronkelijke betekenis wordt verstaan: fictie is afgeleid van het Latijnse „fingere”. Dit is: 1. vormen, 2. vervormen. Indien men dus wil zeggen dat de werkelijkheid door middel van de taal een vorm krijgt of vervormd wordt, dan kan men over een tekst, over literatuur spreken als over een „fictie” ten overstaan van de werkelijkheid. Het is slechts in een afgeleide betekenis dat „fingere” ook „veinzen” is. Namelijk bij het vormen of vervormen door het woord kan zeer gemakkelijk slechts in schijn de adequatie met de werkelijkheid bewaard blijven, zodat de eigenlijke zin van deze bewerking verloren gaat. Ook de term „verbeelding” bevat slechts een afgeleide betekenis van „fictie”: het vormen in de geest. Hier ligt het accent niet meer op de schijnverhouding met de werkelijkheid, maar op de potentie van de werkelijkheid die door de geest wordt aangetoond. Een vervorming van de werkelijkheid in de geest kan nu ook zo’n afstand van zijn vertrekpunt hebben afgelegd, dat men van „verbeelding” in de courante betekenis van dit woord kan gaan spreken. Maar de echte zin van „verbeelding” blijft: ver-beelden (D.: bilden, Bildung), dit is: vorm geven. Opvallend is hoe dicht de inhoud van dit germaanse woord die van het klassieke „fingere” benadert.

Alleen in die oorspronkelijke betekenis kan men over literatuur als „fictie” of „verbeelding” spreken: literatuur als het vormen van de werkelijkheid. Merkwaardig is dat ook de Grieken om over de literatuur te spreken een term gebruiken die in het betekenisveld ligt van „fingere”, „fictie” en „verbeelding”, namelijk: „ποιέω” en dat het germaanse „dichten” oorspronkelijk eveneens „maken”, „vervaardigen”, „ordenen” betekende. (Als dusdanig bewaard in angelsaksische (dihtan) en middelhoogduitse (tichen) teksten.

Slechts vanaf de 17de eeuw wordt het nog uitsluitend gebruikt voor het „dichten” met woorden ⁴.)

Wie over deze verhouding tussen werkelijkheid en tekst in de moderne tijd het duidelijkst gesproken heeft, is niet de groep van theoretici die het voortdurend hebben over de fictionaliteit van de literatuur, maar iemand als Heidegger wanneer hij over de dichtkunst spreekt als over de „*Stiftung des Seins*” of „*das Stiftende Nennen des Seins*” ⁵. Zonder de rijkdom van deze formules te willen analyseren, moet hier toch gewezen worden op de fundamentele waarde die aan de literatuur wordt toegekend: door de taal verwerft de werkelijkheid haar essentiële zijnskwaliteit. Echter niet door alle taal, door elk taalgebruik: alleen door *Dichtung*.

Het maken van een onderscheid tussen „taal” en „dichtkunst” brengt mee dat men, om het object van de wetenschap van de dichtkunst te bepalen, verder moet gaan dan alleen maar te spreken over *taal* als tekst-geworden werkelijkheid, over de tekst als vorming, ver-beelding, fictie of stichting van de werkelijkheid. Het is alleen maar door een bepaald soort taal, een bepaalde soort teksten of door een kwaliteit van de taal of de teksten dat deze bewerking van de werkelijkheid gebeurt. Men moet juist de dichterschap of de literariteit van de taal of van de tekst kunnen vatten. Deze literariteit is het formeel object van de literatuurwetenschap.

Het formeel object is het aspect waaronder men iets bekijkt. Het is duidelijk dat een tekst onder verschillende aspecten kan bestudeerd worden; b.v. de grammaticaliteit, de communicabiliteit, de literariteit, enz.

Elke tekst bezit in principe het aspect literariteit, echter in een zeer verschillende graad: het ene uiterste is de tekst met een minieme, haast niet waarneembare literariteit, het andere uiterste is de algemeen als hoog-poëtische prestatie erkende tekst. Tussen beide ligt de hele gamma van teksten met een gradueel verschillende literariteit. De traditionele literatuuroverzichten hebben zich meestal niet al te ver durven verwijderen van de poëtische pool bij de bepaling van hun inhoud. Uitzondering hierop in de moderne tijd is b.v. wel de Cambridge-History of English Literature ⁶. Ook

4. Deze gegevens werden ontleend aan: Paul, H., *Deutsches Wörterbuch*, 5., völlig neubearbeitete und erweiterte Auflage von Werner Betz, 2. Druck, Tübingen, 1966.

5. Deze bepalingen werden ontleend aan M. Heideggers: *Hölderlin und das Wesen der Dichtung*.

6. In de inleiding tot deze literatuurgeschiedenis wordt gezegd dat tot de inhoud ook behoren: „the literature of science and philosophy, and that of politics and

werden de laatste tijd steeds meer onderzoeken uitgevoerd in de richting van de andere pool, b.v. de analyse van de reclame-taal vanuit literair oogpunt door L. Spitzer⁷. Deze opvatting over de literariteit als een aspect dat gradueel in alle teksten aanwezig is, voorkomt ook de moeilijkheid waarmee b.v. F. Maatje in zijn „Literatuurwetenschap”⁸ vergeefs heeft gekampt: namelijk dat de literatuurwetenschap eigenlijk niet kan starten omdat ze de kennis van haar eindpunt als beginpunt veronderstelt. Volgens hem is alleen de zogenoemde „literaire tekst” object van de literatuurwetenschap. Dit wil zeggen dat men vooraf moet kennen wat men zoekt. Maatje stelt dan voor het object af te bakenen op grond van een zo groot mogelijke consensus. Zulke oplossing sluit evenwel onderzoeken als deze van Spitzer uit, verplicht anderzijds ook een opvatting als die van b.v. B. Croce naast zich neer te leggen⁹.

Literariteit is dus een aspect van een tekst.

Literariteit is gradueel aanwezig in alle teksten.

Literariteit is de graad waarin een werkelijkheid tekst geworden is. Dit wil zeggen dat het „tekst zijn” centraal zal staan in het literairwetenschappelijk onderzoek. Dit „tekst zijn” betekent: taal zijn, taalvorm zijn, stijl hebben, verbeelding van de werkelijkheid zijn, verbeelding van de auteur zijn, communicatie voor de lezer zijn; het is een stichtend noemen, een fixatie van zin in materie, enz.

Het onderzoek van de literariteit in alle teksten is – materieel gezien – een grenzeloze onderneming met eindeloze vertakkingen. Zoals in de inleiding reeds werd gezegd kan de menselijke geest deze taak slechts aan, ofwel door één onverdeelde psychische act die de gansheid van de tekst tracht te vatten, ofwel door middel van een verstandelijke poging waarvan de voornaamste fasen zijn: de bewuste reductie, de voorzichtige analyse en de geduldige synthese.

economics (...) the newspapers and the magazines (...) domestic letters and street songs; accounts of travel and records of sport”.

7. Spitzer, L., *Amerikanische Werbung – verbanden als populäre Kunst*, in: L. Spitzer, *Eine Methode Literatur zu interpretieren*, München, 1966, p. 79-99.

8. Maatje, F. C., *Literatuurwetenschap. Grondslagen van een theorie van het literaire werk*, Utrecht, 1970, 253 p. Zie b.v. p. 22.

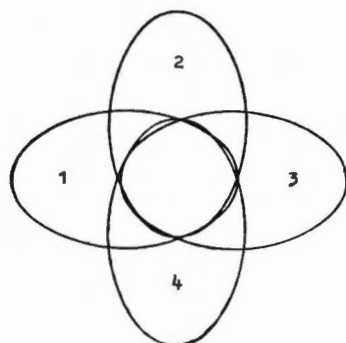
9. Voor Benedetto Croce zijn b.v. Horatius, Molière, Scott, Schiller geen dichters. Ook hierover zal zeker geen consensus bestaan. Zie de uiteenzetting van zijn opvattingen in zijn: *La Poesia. Introduzione alla critica e storia della poesia e della letteratura*.

CONTEXT

Wetenschappelijke literatuurstudie veronderstelt van bij de aanvang dat men het geheel van het object niet als geheel kan vatten. Het geheel wordt gereduceerd tot een beheersbaar aantal onderdelen die men verkrijgt door logische analyse. De zin van deze hele activiteit is niet alleen dat men over het geheel van de literaire tekst op een communicatievere wijze zal kunnen praten, dat men de inhouden van het geheel zal kunnen expliciteren, maar vooral dat men inhouden zal zien die bij een intuïtieve blik in de schaduw zijn gebleven.

Wanneer een tekst door middel van een aantal voorafgaande onderzoekingen of bewerkingen (heuristische, teksteditionele, enz.) voldoende klaarligt voor werkelijke analyse, moet men beginnen met hem te zien als het produkt van factoren die in verschillende relatie tot elkaar staan: de tekst is een concrete performantie *in* taal *door* een taalcompetente producent *voor* een taalcompetente consument *vanuit* een (socio-culturele) werkelijkheid.

Men zou dit produkt van factoren op de volgende wijze grafisch kunnen voorstellen:

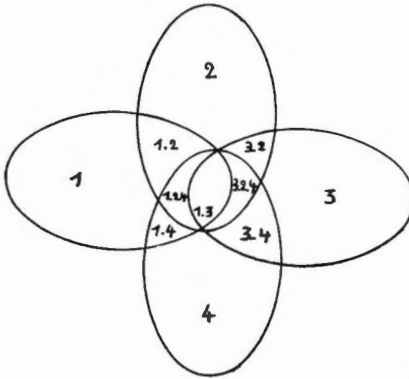

- 1 = producent (auteur)
 2 = taal
 3 = consument (lezer, hoorder, enz.)
 4 = werkelijkheid van waaruit
 $1 \times 2 \times 3 \times 4 = \text{tekst}$

Afb. 1

De tekst is de realisatie op het kruisvlak van de taal, de producent, de consument en de (socio-culturele) werkelijkheid. Hij *heeft* niet alleen relaties tot deze vier hoofdfactoren, maar voor de wetenschap *is* hij niets anders dan het geheel van deze relaties. – We herhalen het hier nog eens: in feite is de tekst meer dan een geheel van relaties, meer dan de som van die relaties. Maar dit „meer” kan niet door de reducerende, analyserende, wetenschappelijke werkwijze gekend worden. Zoals in elke wetenschap zijn ook in de literatuurwetenschap alle uiteindelijke definities nooit wezensdefinities, maar beschrijvingen van relaties. Daarom is de tekst voor de wetenschap steeds *context*. D.w.z. de tekst kan niet op zichzelf en in zichzelf bestudeerd worden, maar steeds in

zijn verhoudingen tot de factoren waarvan hij het produkt is. De vier reeds vermelde hoofdfactoren kunnen natuurlijk nog voortdurend verder geanalyseerd worden. Dit kan reeds verduidelijkt worden door een kleine wijziging in de eerste grafische voorstelling:

- 1 = producent (auteur)
- 2 = taal
- 3 = consument (lezer, hoorder, enz.)
- 4 = werkelijkheid van waaruit
- 1.2 = de taal van de auteur
- 1.3 = de relatie auteur - lezer
- 1.4 = de werkelijkheid v. d. auteur
- 3.2 = de taal van de lezer
- 3.4 = de werkelijkheid van de lezer
- 1.2.4. = de tekst-geworden werkelijkheid van de auteur
- 3.2.4. = de tekst-geworden werkelijkheid van de lezer

Afb. 2

De cijfers in de tekening duiden niet het door de lijnen begrenste vlak aan, maar de overeen geschoven gedeelten van twee of meer van de vier basisvlakken (b.v. 3.4 is groter dan 3.2.4).

Deze analyse van de factoren kan men nog veel verder zetten. Het gegeven voorbeeld kan hier volstaan om aan te tonen dat men op deze wijze systematisch kan doorgaan totdat men – theoretisch althans – het punt bereikt waarop alle mogelijke relaties in één enkel schema exhaustief zijn geordend.

Het hier gepresenteerde schema is niet het enig mogelijke. Dit is ook niet noodzakelijk. Belangrijk is alleen dat langs deze weg alle relaties kunnen worden ontdekt en geordend.

In de verdere uiteenzetting gaan we alleen in op de vier basisrelaties met de bedoeling slechts de richting aan te geven waarin dit context-onderzoek zou kunnen verlopen.

1. De relatie tekst-auteur

Bij de studie van de tekst in zijn relatie tot de maker ervan moet men uitgaan van de tekst, niet van de maker. Deze laatste mag slechts onderzocht worden in de mate dat hij factor van de tekst is. Men vertrekt van de tekst om vast te stellen welke onderdelen of welke eigenschappen moeten gegroepeerd worden tot een geheel dat men als veroorzaakt door een individueel auteurschap kan erkennen en dat slechts hierdoor verklaarbaar is. Dit auteurschap, deze auteur moet niet worden bekeken vanuit het oogpunt van zijn fysisch-psychische zelfstandigheid, niet als een individu, maar

als een constituerend deel van de tekst. De eigennaam waarmee men deze tekstfactor aanduidt – en die ontleend is aan het individu – is in feite een zeer adaequaat zelfstandig naamwoord dat nauwkeurig omvang en inhoud weergeeft van een reeks elementen en eigenschappen van een tekst.

Ten opzichte van de tekst is de auteur een „competentie”. De beschrijving van deze auteurs-competentie is duidelijk gans wat anders dan de traditionele auteurs-monografie. Ze kan onderhouden worden vanuit het vlak dat in afbeelding 2 met de cijfers 1.2 is aangeduid (in concreto : vanuit de andere teksten van de auteur). Dit tenminste is de kern, want in feite is ook de auteur een geheel van relaties waarvan b.v. de psychische, culturele, sociale, historische, zeer belangrijk kunnen zijn. Hiermee is dan ook gezegd dat men deze relaties bij de studie van een tekst moet blijven verrekenen. Wat hier wordt voorgesteld, is geen vernieuwing in „de stof” die men moet bestuderen, maar in „het standpunt” van waaruit dit moet gebeuren.

Het probleem van de relatie tekst-auteur is dus gans wat anders dan het probleem van de toewijzing van een bepaalde tekst aan een bepaalde auteur. Het is ook helemaal niet identisch met het probleem van de inspiratie (dat op de eerste plaats tot de psychologie behoort). Het is evenmin juist wanneer men het zou herleiden tot het probleem van de relatie auteur-verteller. Dit behoort, mij dunkt, veel meer tot de relatie tekst-taal en heeft daar een hoofdzakelijk morfisch, syntactisch en semantisch aspect.

2. De relatie tekst-taal

De factor taal van een tekst kan beschreven worden in zijn verhouding van concrete taalperformantie ten overstaan van de algemene taalcompetentie. Eigenlijk is deze relatie reeds lang bestudeerd geworden in wat men traditioneel de stilistiek noemt, meestal echter op een te overwegend inductieve wijze. Zo goed als alle stilistische overzichten en syntheses steunen op het materiaal dat door analyse van concrete teksten werd verzameld en geordend. In de loop van de laatste jaren is men opnieuw vertrokken van het *begrip* tekst, vooral sedert de invloed van de transformationeel generatieve grammatica op de stilistische literatuurstudie sterk is toegenomen. Ook het Russisch formalisme en het structuralisme hebben veel bijgedragen tot een versnelde evolutie. De theorieën over code en surcode, connotatie en denotatie, enz. hebben heelwat gereveleerd, maar blijven onbevredigend en – vooral in hun terminologie – verwarrend. Interessante pogingen werden onderhouden door onderzoekers als Koch, Greimas, Jakobson, Bierwisch

e.a.¹⁰. Belangrijk is ook de onderneming van T. A. van Dijk¹¹ die er naar streeft een volledige tekstgrammatica op te stellen. Hij vertrekt van de stelling dat de complexiteit van de tekst als taal moet kunnen herleid worden tot een aantal elementen waarvan elke bepaalde taalperformantie een eenvoudige of een samengestelde toepassing is. Het hierna volgend model van analyse van de tekst in zover er relaties met de taal bestaan, steunt op zijn grondconceptie, maar is er een gewijzigde toepassing van. Men kan het zien als een generatief of een deductief model, het kan echter ook als analyse-model of als inductie-model gebruikt worden al naargelang men vertrekt van het begrip tekst of van een concrete tekst.

De (een) tekst kan men op de eerste plaats indelen in omschrijf-bare grootheden (eenheden, elementen, fragmenten, segmenten) :

- tekst
- tekstfragment (b.v. 100 woorden, een toneel, hoofdstuk, dialoog)
- zin
- zinsfragment
- woord
- woordfragment

Elke grootheid realiseert zich op verscheidene niveau's (aspecten) :

- grafisch
- fonisch
- morfisch
- syntactisch
- semantisch

De realisatie van aspecten gebeurt bij alle grootheden door middel van :

- formatie
- transformatie

Alle formaties en transformaties kunnen uiterlijk beschreven worden als volledige of gedeeltelijke toevoegingen of weglatingen van tekstgrootheden waardoor één of meer aspecten zich minder of meer gaan realiseren. In deze termen is het mogelijk alle stijl-

10. Koch, W., *Von Morphem zum Textem. From Morpheme to Texteme. Aufsätze zur strukturellen Sprach- und Literaturwissenschaft*, Hildesheim, 1969, X + 245 p.

Greimas, A. J., *Sémantique structurale*, Paris, 1966.

Jakobson, R., *Linguistique et poétique*, in : R. Jakobson, *Essais de la linguistique générale*, Paris, 1963 (hoofdstuk 11).

Bierwisch, M., *Poetik und Linguistik*, in : H. Kreuzer - R. Gunzenhäuser (uitgevers), *Mathematik und Dichtung. Versuche zur Frage einer exakten Literaturwissenschaft*, München 1967², p. 49-65.

11. Zie voetnoot 2.

verschijnselen en „stijlfiguren” zeer nauwkeurig te bepalen. Men kan b.v. een chiasme definiëren, maar ook de auctoriale structuur van de (een) roman.

Men kan bij de studie van de relatie tekst-taal natuurlijk nog verschillende standpunten innemen : men kan ze onderzoeken vanuit het standpunt van de grammaticaliteit (d.w.z. : het voldoen van een bepaalde tekst aan het geheel van regels die het (algemeen) gebruik van de taal weergeven) ; ook vanuit het standpunt van de optionaliteit (d.w.z. : het vergelijken van de gekozen met de kiesbare mogelijkheden) ; verder vanuit het standpunt van de communicabiliteit (d.w.z. : het nagaan van de mededelingswaarde van de bepaalde taalperformantie). Al deze standpunten zijn interessant, maar ze zijn geen eigenlijke literatuur- of tekstwetenschap. Hiertoe moet men de relatie tekst-taal bezien vanuit het standpunt van de literariteit (zoals we dat boven al beschreven).

3. De relatie tekst-lezer

De consument van teksten, de lezer, behoort, re-producer, enz., is eveneens een factor van de tekst. Deze wordt slechts helemaal tekst wanneer hij als tekst gebruikt, gelezen, beluisterd, enz. wordt. Elke lezer, enz. realiseert de tekst vanuit wat hij op een bepaald ogenblik als lezer *is*, onder de invloed van zijn eigen taalcompetentie (in afbeelding 2 onder de cijfers 3.2), zijn vroegere lectuur (3.2.4), zijn eigen werkelijkheid (3.4). Consequent doorgedacht moet de tekst – in zover hij door de auteur tot stand gebracht is – worden aangezien als een soort raster dat moet worden gevuld door de individuele tekstgebruiker. Dit leidt dan natuurlijk tot een vraagstelling in verband met de eigenlijke substantie van een tekst. Aan dit probleem wijdt Ingarden zijn beschouwingen over „die schematisierten Ansichten”¹² ; Barthes spreekt van „le texte pluriel”¹³ en Hilde Domin publiceerde een heel boek voorbeelden van typische „Doppelinterpretationen”¹⁴.

In feite is de tekst een grondpatroon dat in mindere of meerdere mate de lezer kanaliseert. Het zou de moeite lonen na te gaan in welke mate sommige genres of sommige stijlrichtingen de lezer binden of hem oproepen tot een echt mee-maken van de tekst. Realisme en symbolisme, de „berichtende Erzählung” en de „szeni-

12. Ingarden, R., *Das literarische Kunstwerk. Mit einem Anhang von den Funktionen der Sprache im Theaterschauspiel*, Tübingen, 1965³, XXIII + 430 p.

13. Barthes, R., *S/Z*, Paris, 1970, p. 23.

14. *Doppelinterpretationen. Das zeitgenössische Gedicht zwischen Autor und Leser*. Herausgegeben und eingeleitet von Hilde Domin, Frankfurt a.M., 1966², 365 p.

sche Darstellung" (waarover Stanzel het heeft¹⁵) hebben alle een gans andere suggestieviteit.

Een andere interessante mogelijkheid is de historische studie van een tekst die reeds een enigszins lange tijd gelezen is geworden. Er zijn weliswaar al heelwat „Wirkungsgeschichten" geschreven, zelfs zeer boeiende¹⁶, maar men stond dan bijna altijd op het standpunt van de beïnvloeding en het beïnvloede, terwijl men meer in de richting van de beïnvloedende tekst zelf had kunnen kijken. Men zou de tekst kunnen zien als een competentie, een potentie waarvan de lezer telkens één performantie realiseert, waarvan de lectuur de performantie is.

Langs deze weg zou men ook kunnen komen tot een echte lectuurgeschiedenis naast de traditionele literatuurgeschiedenis, niet zoals het op dit ogenblik gebeurt in de literaire sociologie met statistieken over de verspreiding van een tekst, maar op grond van de individuele of groepsgebonden of standengebonden interpretaties.

4. *De relatie tekst-werkelijkheid*

Behalve de fundamentele problemen in verband met de zijnswijze van de tekst (de imitatie-theorie, de quasi-werkelijkheid, de fictionaliteit, het „Stiftungs"-karakter, de communicatie-leer, enz.), kan men bij het bestuderen van de factor „werkelijkheid in de tekst" een groot aantal vragen beantwoorden die zeer dikwijls in verband met één bepaalde tekst of met de literatuur in haar geheel gesteld worden. Welk is het statuut van „de dingen" in een tekst? Wat betekent het woord „Parijs" in een detectievenverhaal van Simenon? Of ook – maar dit is dan toch een vraag van een andere aard: betekent „La Nausée" van J. P. Sartre iets anders dan zijn visie op „het ding", en mag men die visie meer noemen dan een quasi-visie? Vandaar: welk is het statuut van „ideeën" in de tekst? Op welke wijze is hij een vertaling van werkelijkheidsopvattingen, levensbeschouwingen, enz.? Wat betekent het wanneer men zegt dat de tekst bestaat *in* de tijd als een historische, actuele en toekomstige werkelijkheid? Bovendien bestaat de tekst *door* de tijd en dan ziet men de tijd als constituerend element of factor. Speelt deze factor een zelfde rol in de lyriek, de epiek en de dramatiek? Hierbij kan men denken aan het partiële antwoord dat Käte Hamburger hierop heeft gegeven¹⁷. Het probleem van de

15. Stanzel, F. K., *Typische Formen des Romans*, Göttingen, 1964. B.v. p. 12.

16. B.v.: Gundolf, F., *Shakespeare und der deutsche Geist*, Berlin 1911, 360 p. (= Werke der Wissenschaft aus dem Kreise der Blätter für die Kunst.)

17. Hamburger, K., *Die Logik der Dichtung*, Stuttgart, 1957. Vooral p. 27-72.

ruimte stelt zich op een ongeveer parallelle wijze als dat van de tijd, wat sommige aspecten betreft wellicht iets minder nadrukkelijk in de literatuur dan in de andere kunsten.

Het ding, de idee, de tijd, de ruimte zijn slechts enkele van de belangrijkste elementen uit de hele werkelijkheid waarmee de tekst in relatie staat. Het onderzoek van deze verhouding moet langs inductieve en deductieve weg nog veel verder gezet worden.

EEN PERSPECTIEF

Wat hierboven geschetst werd, is een uitgangspunt voor een moderne literatuurwetenschap. De basis van alles is de *tekst*. Wil men hem wetenschappelijk benaderen, dan moet men hem zien als *context*, d.i. : als een verzameling van relaties.

Literatuurwetenschap is echter nog veel meer dan inductieve of deductieve context-studie. Literatuur is het geheel van teksten waarin men een kleine of grote graad van literariteit heeft ontdekt. De studie van dit enorme object kan niet zozeer bevorderd worden door het kwantitatief nog te doen uitdeinen, maar vooral door wat men de *intertekstuele* benadering zou kunnen noemen. Deze intertekstuele studie mag niet vereenzelvigd worden met wat men gewoonlijk „literatuurgeschiedenis” noemt. Het situeren van een tekst in de historische werkelijkheid is ook hier slechts één van de hoofdrelaties willen zien. Tussen de studie van de ganse literatuur uit een bepaald taalgebied of uit een bepaalde periode, of de studie van *de* literatuur enerzijds en de tekststudie anderzijds is alleen maar een dimensie-verschil. Het is noodzakelijk dat men deze dimensie onderzoekt om het uiteindelijke doel van de literatuurwetenschap te kunnen bereiken. Bovendien ook omdat niet alleen het algemenere verklaard wordt door het bijzondere, maar ook omgekeerd.

Tenslotte kan men nog een ruimere dimensie bereiken, maar niet zonder de grenzen van de literatuurwetenschap te overschrijden : men moet zich uiteindelijk eens kunnen stellen op een archimedisch punt om van daaruit de verrichtingen en de resultaten te kunnen overschouwen en ze in het geheel van de cultuur, van het geestesleven, van de gemeenschap te lokaliseren. Dit is niet in tegenstelling met alles wat vooraf werd betoogd indien men zich werkelijk op een archimedisch standpunt stelt.

Uit de hier gemaakte beschouwingen zou men ook een systematiek van de literatuurwetenschap kunnen afleiden, zelfs met vertakkingen tot in zeer verre details. Zulke systematiek zou te gelijker tijd een methodiek zijn, ten minste in de etymologische betekenis

van dit woord : een weg ($\delta\delta\acute{o}\varsigma$) waarlangs men een doel bereikt. Het verloop van deze weg is niet lineair ; hij heeft eerder de vorm van een spiraal : vanuit de studie van afzonderlijke teksten komt men tot de intertekstuele dimensie, vanuit de intertekstualiteit ziet men beter de afzonderlijke tekst. De individuele onderzoeker kan in de praktijk vertrekken vanuit elk punt op de weg. Belangrijk is alleen dat hij een richting heeft waarin hij weet te moeten gaan. Elk detailonderzoek – hoe klein het detail ook is – verwerft zijn betekenis door zijn plaats in het geheel van de literatuurwetenschap, door het perspectief van de onderzoeker.

Bij het einde kan niet anders dan nog eens herhaald worden wat ook bij het begin werd gezegd : de hele literatuurwetenschap is één manier waarop men de literatuur kan benaderen. Naast de lange weg van de wetenschap is er ook de korte van de intuïtie, naast de methodische is er de geniale. Behalve het trachten te vatten van de literatuur is er het gevat worden, behalve het gesticht worden is er ook het stichten, het scheppen van literatuur.